

dc_827_14

Magyar Tudományos Akadémia
Doktori értekezés tézisei

Szilágyi Zsófia
Móricz Zsigmond

Budapest, 2014

I. A kutatási téma, a disszertáció célkitűzései

Móricz Zsigmond életútjának és életművének új, monografikus feldolgozása sürgető feladata, régi adóssága volt a magyar irodalomtörténetnek. Az utóbbi időszakban az irodalomtörténet, így a XX. századi magyar irodalom történetének újraírását több vállalkozás is célul tűzte ki maga elé (*A magyar irodalom történetei I-III.*, Budapest, Gondolat, 2007, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály; *Magyar irodalom*, Budapest, Akadémiai, 2010, főszerk. Gintli Tibor, illetve jelenleg is zajlanak az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében egy új irodalomtörténeti kézikönyv munkálatai). Ezzel némileg összefüggésben számos új, kritikai életrajz, vagy átfogó életmű-újraértelmezés született meg irodalmunk kiemelkedő alkotóiról: Ferencz Győző könyve Radnóti Miklósról (Osiris, 2005), Kerényi Ferenc nagymonográfiája Petőfi Sándorról (Osiris, 2008), Kőszeghy Péter munkája Balassi Bálintról (Balassi, 2008), Szirák Péter kötete Örkény Istvánról (Palatinus, 2008).

Móricz Zsigmond életművének (életútjának és ezzel összefüggésben műveinek) feldolgozására két monografikus (Czine Mihály, Nagy Péter), és egy „kísérleti” (Bori Imre) változattal rendelkezünk. Czine és Nagy Péter köteteinek első megfogalmazása az ötvenes évekre tehető, Bori Imre munkája pedig 1982-ben jelent meg: utóbbi, bár ma is érvényes kérdéseket vet föl, alapvetően műértelmezésekre épül, kizárólag a prózai életműre összpontosít, és nem a komplex életút és -pálya megrajzolására vállalkozik.

Egyes Móricz-művek újraolvasása az utóbbi időszakban jelentős eredményeket hozott, elsősorban négy Móricz-konferenciának (az utolsónak már magam is résztvevője voltam) és az előadásokból megjelent publikációknak köszönhetően: *A Magvető nyomában*, ELTE BTK, 1992. november 28.; *A kifosztott Móricz?*, Magyartanárok Egyesülete, 1999. április 17.; *Az újraolvasott Móricz*, Nyíregyházi Főiskola, 2004; *Móricz Zsigmond világi*, Budapest, 2005. február 1-2., MTA Irodalomtudományi Intézet. Születtek olyan kötetek is, amelyek a Móricz-biográfia bizonytalanságára, a Móriczról szóló életrajzi kötetek adatainak megbízhatatlanságára figyelmeztettek. Ilyen két, rész kutatásokat tartalmazó kötet: Hamar Péter, *Móricz Zsigmond utolsó szerelme* (2007, Kairosz), illetve *Ködösítés nélkül* (2008, Kairosz), valamint Cséve Anna rövid, döntően a szélesebb olvasóközönségnek szóló életrajza: *Móricz Zsigmond*, Élet-kép sorozat, Budapest, Elektra Kiadóház, 2005.

Az életút újraolvasását elengedhetetlenné tette továbbá, hogy a Móricz-hagyaték tetemes része (a naplók, a levelezés, a kéziratos könyvek, az ún. *Tükör-kötetek*, a regénykéziratok, és -vázlatok) mindmáig publikálatlan – vagyis nem egyszerűen a szemléletmódjuk miatt mutatkoznak ma érvénytelennek az ötvenes években kialakított koncepciók a Móricz-életműről, de amiatt is, mert nem vetnek számot ezzel az alternatív korpusszal. A kéziratos anyagból mostanra több kötet is napvilágot látott, Cséve Anna munkájának köszönhetően, ezek a könyvek (*Naplójegyzetek 1919, Századok legendái*, Noran, 2006; *Naplók 1924-1925*, Noran, 2010; *Naplók 1926-1929*, Noran, 2012) és a fogadtatásuk alapvetően befolyásolták a Móricz-kép átalakulását, a mai Móricz-kutatásnak ezek a munkák is megkerülhetetlenül a kontextusát jelentik. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában, és részben a család tulajdonában, illetve magángyűjtőknél azonban még az eddig megjelent anyagon túl is jelentős kéziratanyag található. Ennek bevonása a Móricz-kutatásba egyszerre rajzolja újra az életmű határait, és veti fel a textológia és a műelemzés összekapcsolhatóságának kérdését, illetve azt a dilemmát, vajon a kéziratos hagyaték (a félbehagyott regények, a művázlatok, vagy akár egy szeméremértési per anyaga) miként vonható be az életút újraértelmezésébe. A kéziratos és a nyomtatásban is olvasható életmű egy kontextusban olvasásának egyik lehetősége a Cséve Anna által készített szövegkiadásokban, illetve önálló kötetében (Cséve Anna, *Az írás gyepölője. Móricz Zsigmond szövegalkító gyakorlata*, Budapest, Fekete Sas, 2005) alkalmazott módszer, amelynek lényege a többféle szövegtípusban, más-más kontextusban előforduló mondatok azonosítása: ez az eljárás azonban sokszor adós marad a „szövegvándorlás” értelmezésével, az azonosság jelentőségének feltárásával.

Fontos felismerése az utóbbi időszak irodalomtudományi diskurzusának, hogy miként az irodalom története esetében, úgy egy írói pálya esetében is indokolt *történetekről* és nem *történetről*, *indulásokról* és nem *indulásról* gondolkodni. Ha a Móricz-pályát ívként kívánjuk megrajzolni, könnyen az egyszerűsítés hibájába eshetünk: a századelő elfeledett gyermekirodalmával foglalkozó Komáromi Gabriella szerint, például, a *Pipacsok a tengeren* című századeleji Móricz-gyerekregény egyik értékét éppen az a fordulat adja, hogy írása közben a szerző, egy személyes magánéleti tragédia, fia elvesztésének hatására, „rátalált a saját hangjára”. Móricz esetében azonban az „íróvá válást” nem rajzolhatjuk meg ilyen egyenesvonalú, egy tragédián át meghúzható folyamatként. Nemcsak azt nem jelenthetjük ki könnyedén, hogy a *Pipacsok a tengeren* még afféle Vas Gereben-imitátorként kezdő Móricz a gyász hatására egy

csapásra „igazivá” változott volna, de azt is nehéz lenne meggyőzően állítani, hogy létezne „igazi” Móricz. Hiszen később is egymás közelében születtek olyan egymástól beszédmódjuk, poétikájuk, narrációs megoldásaik tekintetében is erőteljesen különböző művek, mint a *Sárarany* és a *Harmatos rózsá*, vagy *A boldog ember* és a *Rab oroslán*. Az íróvá válásnak pedig Móricznál többféle története is összerakható: lehet a gyermekeknek szánt művektől elindulni, de az is elképzelhető, hogy a francia nyelvű tárcák fordítását tekintjük egyfajta felszabadító fordulópontnak – hiszen ez a tevékenység is Móricz útkereső, tétovázó, kezdetben csak pénzkeresésre használt, később viszont írói látás- és beszédmódjára is hatást gyakorló tevékenységei közé tartozott.

Egy új Móricz-monográfia megírását ugyanakkor nemcsak az irodalomtörténet-írás fejleményei, de az irodalomelmélet jelenlegi kérdésirányai is aktuálisnak mutatták. Móricz újraolvasását az önéletrajziséggel, a személyességgel, a valóságosságával kapcsolatos hazai és nemzetközi kutatások egyaránt fontossá és aktuálissá tették. Az *Életem regényét* Dobos István a XX. századi önéletrajzok egyikeként vizsgálta meg monográfiájában (*Az én színrevitele. Önéletrajz a XX. századi magyar irodalomban*, Balassi, 2005). A valóságosság kérdése állt volna Balassa Péter meg nem íródott, csak néhány részpublikációból és tanítványai órai jegyzeteiből rekonstruálható monográfiájának középpontjában: Balassa arra eszmélt rá Móriczhoz fordulva a kilencvenes évek végén, hogy az író alulértékelésének oka nem a szövegek elavulása, sokkal inkább radikális újszerűségük lehetett. Azt fedezte fel Balassa, hogy mindaddig figyelmen kívül hagytak olyan, a Móricz-művek kapcsán megkerülhetetlen kérdéseket, mint a valóság és a szöveg viszonya, a nyelvvalóság, az ösztön, az állati létbe süllyedt ember nyelviségének problémája.

Balassa Péter Móriczhoz fordulása a XX. századi magyar irodalom történetének egyenesvonalúságát, a folytatódó hagyományok egyneműségét is megkérdőjelezte: vagyis a monográfia, ha elkészül, éppen azt a felfogást bontotta volna le, amelynek legmarkánsabb képviselője korábban maga Balassa volt. Ahogy Margócsy István fogalmazott 2007-ben a megelőző negyedszázad irodalmának újraolvasását céljával kitűző konferencián: „ő [Balassa Péter – Sz. Zs.] is egy tökéletesen egységes, és egyenes vonalú fejlődésvonalat húzott meg a történelemben, mely szerint a kezdetnél ott vannak az alapító atyák, Mészöly és Ottlik, s a következőkben csak az a szerző számíthat irodalmilag máig érvényesnek, aki az ő vagy személyes hatásuknak, vagy pedig valamely poétikai gesztusuknak átvételével olyan irodalmat hoz létre, amely ezt a vonalat erősítené meg; minek következtében Balassa, a hihetetlen gazdag

műveltségű, és általam igen magasra értékelt ízlésű szerző, brutális keménységgel vágta le azokat a szerzőket, akik ezzel a fejlődésvonallal vagy irányzattal nem kerültek valamilyen módon érintkezésbe, s büntetésből el is dugta őket a semmibe (azaz az irodalomtörténeti hallgatásba).” (*Az újraolvasott negyedszázad*, Bp., Szépirok Társasága, 2007, 83.) Balassa klasszikusokhoz és a kortársakhoz való viszonyát egymástól nem lehet elválasztani, hiszen a Móricz-újraolvasásban is támaszkodni kívánt a kortárs irodalmi szövegek teremtette interpretációs közegre.

A kortárs irodalom kínálta interpretációs közeget hívtam segítségül magam is *A továbblévő Móricz* címmel 2009-ben megjelent kötetemben, továbbgondolva Kulcsár Szabó Ernő sokat idézett állítását, mely szerint „sohasem az irodalomtörténészek írják újra egy-egy nemzeti irodalom történetét, hanem mindig az az élő irodalmiság, amely folyvást változó viszonyt létesít az őt magát is feltételező hagyománnyal” (Kulcsár Szabó Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Budapest, Argumentum, 1994, 23.). Hiszen a hagyomány újraíródását, még ha a kortárs irodalomban megy is végbe, csak az irodalomtörténészek és kritikusok tudatosíthatják, ők hozhatnak létre *dialógust* új mű és újraírt tradíció között. Ennek a Móricz-kutatásom első fázisát összegző kötetemnek a középpontjában a kortárs irodalom Móriczot újraolvasó szerzői álltak: nem „Móricz-hatást” kerestem Grecsó Krisztián, Nádas Péter, Tar Sándor, Háy János, Oravecz Imre műveiben, hanem kérdéseket tettem fel a mai szerzők műveiből kiindulva. Így például a testiség nyelvének újragondolására és Móricz kéziratos hagyatékának újraolvasására ösztönzött Nádas Péter *Párhuzamos történetek* című nagyregénye, amelynek egyik hőse, Mózes Gyöngyvér, Árvácska alakjának újraírásaként is felfogható. A faluközösség és az egyén viszonyára, a kiközösítésre, az árvaságra, a hagyományra és az individuumba irányította a figyelmet Grecsó Krisztián, akinek *Isten hozott* című regénye elején egy Móricz-mottó is szerepel, az *Életem regényéből*. Oravecz Imre regényén, az *Ondrok gödrén*, és a *Halászóember* című verseskötetének recepcióján keresztül azt igyekeztem végiggondolni, tekinthető-e ez a mű „a” magyar parasztregegyek folytatásának. De feltettem azt a kérdést is, vajon megírta-e egyáltalán Móricz a magyar parasztregegyt, s ha igen, melyik műve is az: a *Sárarany*, vagy *A boldog ember*?

A Móricz-kutatás új alapjait jelentő irányok közt kell felsorolnunk a kultusz kutatást is, hiszen Móricz Zsigmond egyes életrajzi tényeinek meghamisítása (akár a szülőháza körüli ellentmondásokra, akár a haláláról fennmaradt, közkeletű vélekedésekre gondolhatunk itt) sem érthető meg a

kultusz kutatás szempontrendszere nélkül. A kultusz kérdéskörének bekapcsolását az életút újraértelmezésébe az irodalom- és társadalomtörténet termékenyítő összekapcsolásaként is értékelhetjük. A társadalomtörténet kérdésfeltevésai és -válaszai elengedhetetlenek akkor is, ha Móricz paraszti vagy nemesi mivoltának problémáját és jelentőségét, családjának (szüleinek, testvéreinek) önazonosság-válságait, társadalmi szerephelyzeteit, az írói felemelkedést és az ezzel összekapcsolódó identitásdilemmákat kívánjuk megérteni. Móricznak és az őt körülvevő irodalmi közegek belső viszonyainak feltárásához termékeny szempontokat kínál az az elképzelés, amely az irodalmi intézményrendszert egyfajta hálózatként, a Pierre Bourdieu nyomán elterjedt kifejezéssel *irodalmi mezőként* tartja elgondolhatónak. Ahogy Balázs Eszter megállapította *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908-1914* (Budapest, Napvilág, 2009) című könyvében, Magyarországon a 20. század első évtizedében, a Nyugati indulása és egyben Móricz pályakezdése idején szerveződött meg a saját belső törvényszerűségekkel és értékhierarchiával rendelkező irodalmi mező. A folyóirat körüli korabeli vitákban a Kelet-Nyugat, Ázsia-Európa ellentétpár különös fontossá, és egyben az Ady által a „Nyugat csapatjának keleti zászlójaként” megjelölt Móricz esetében megkerülhetlenné vált.

A Móricz-kutatás legújabb fejleményei nem pusztán a művek újraolvasását, hanem az életút komplex újraértelmezését tették feladattá. (Születtek ugyanakkor, éppen az utóbbi néhány évben, olyan nagyobb munkák is, amelyek kizárólag vagy elsődlegesen a művek vizsgálatára vállalkoztak, az életrajzi vagy a társadalomtörténeti kontextus bevonása nélkül: ilyenek Benyovszky Krisztián *Fosztogatás. Móricz-elemzések*, Pozsony, Kalligram, 2010, illetve Baranyai Norbert „...a valóságból táplálkozik s mégis költészet” *Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségei*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010 című kötetei.) Az életrajz újragondolása halaszthatatlannak mutatkozott egyrészt azért, mert a Móricz-életrajz és egyes művek reflektálatlan összekapcsolásának mind a recepcióban, mind az oktatásban komoly – és a móriczi poétika jelentős egyszerűsítéséhez vezető – hagyománya van. Másrészt amiatt, mert az életmű társadalmi szituáltságának kérdését a biográfia felől lehet felvetni leginkább összetett módon (gondolhatunk itt a szeméremértési perrel összefüggésbe hozható írói döntéseire, amelyek a testiség irodalomba emelésének radikalitását is érintették, vagy a ponyvairodalomhoz sorolható művek megírásának a személyes egzisztenciális krízis diktálta, az életmű alakulását is komolyan befolyásoló kísérleteire). Harmadrészt pedig abból az okból volt szükséges a Móricz-biográfia újragondolása és bevonása az

értelmezésekbe, mivel a hagyatékából legújabbán előkerülő művek (a *Naplójegyzetek*, az első világháború idején íródott *Tükör-kötetek*) éppen az élet szöveggé fordításának különböző narrációs- és írástechnikákat felvonultató, egyben a korabeli irodalmi és társadalmi elvárásoknak nem a nyomtatott művekhez mérhető módon kitett kísérletei. Vagyis az életmű és az életút újragondolása Móricz esetében szervesen, elméletileg megalapozottan is összekapcsolható.

Az angolszász szakirodalomban komoly hagyománya van a *critical biography* műfajával kapcsolatos kutatásoknak, a német nyelvterületen pedig a társadalomtudomány és az irodalomtörténet kutatási horizontja éppen a biográfia-kutatásban olvad össze: az ezekből levonható tanulságokra ugyanúgy építettem, mint az orosz irodalomtudomány életrajz-írással kapcsolatos kutatásaira. A biográfia újraírásáról az orosz irodalomértésben felhalmozódott tapasztalat Móricz-olvasatunk szempontjából kiemelten fontos lehet. Az orosz irodalom „arany- és ezüstkoráról”, a XIX-XX. századi orosz irodalomról ugyanis létrejött egy hivatalos, ideologikus értelmezési hagyomány, és egy látens, rejtett, részben a szépirodalomban megíródó tradíció: ezt a kettőséget fedezhetjük fel Móricz esetében is. A mai orosz irodalomnak a megelőző hagyományt érintő újraírásaiban (például a Puskin-újraértelmezésekben) az irodalomtudomány gyakran a szépirodalom olvasatai felől jut el új szempontokhoz – ebben a vonatkozásban nemcsak az oroszországi, de a nyugat-európai russzisztika az előbbitől némileg eltérő tapasztalatának bevonása is fontossá vált.

II. A kutatási eredmények összefoglalása

A kutatás előzményeit és egyben kontextusát jelentő mai Móricz-tudásunkban számos réteg épül egymásra: ezeket a különmeműnek tűnő rétegeket nem volt céлом egymástól elválasztott fejezetekbe rendezve tárgyalni. A korábban felhalmozódott tudás (amelyet sokszor alig lehet megfosztani az ideológiai „ballasztól”), az íróról az iskolákban és a tankönyvekben kialakított kép, az elsősorban egyes helyi közösségekben élő kultusz, mai íróink Móricz-újraírásai, a Móricz-kortársak és -családtagok visszaemlékezései, és nem utolsósorban a szépirodalmi művekben, tanulmányokban, újságcikkekben, naplófeljegyzésekben megfigyelhető önanalízis együttesen segítettek az értekezés megírásában. Ugyanakkor a tények és a fikcióképzés közti eligazodásban éppen az író saját megnyilatkozásai készítettek fokozott körültekintésre: Móriczról is elmondható, amit Szegedy-Maszák Mihály Márairól állapított meg, vagyis az, hogy bár az önéletrajziség az egész életművet meghatározza, ennek ellenére vagy éppen ezért az életéről való tudásunk számos ponton megkérdőjelezhető. Az életrajz feltárására is vállalkozva így kizárólag élet és szöveg, napló és szépirodalom, dokumentum és fikció *párbeszédének* vizsgálatából indulhattam ki. Erre a párbeszédre összpontosítva tárgyaltam, például, *A fáklya* című regényt Móricz teológiai tanulmányai kapcsán, vagy az életmű egyik csúcsát jelentő *Árvácskát* az életrajz Csibe-epizódjánál (a Litkei Erzsébettel való megismerkedésnél). Ezeknél a műveknél azért is jártam el ilyen módon, mert mindkettőről számos jelentős elemzés született már előttem is: viszont *A galamb papné* vagy *A fecskék fészket raknak* című, más-más korszakban született kisregényeket, az életmű alig emlegetett darabjaiként, hosszabb, a motivikára, a narrációra, az irodalmi terekre is kitérő elemzés tárgyává tettem. A műelemzéseknél minden esetben a kontextuális megközelítésre törekedtem: ennek sajátos formáját jelentette, amikor a Móricz-recepció egyik központi darabját, az 1928-as *Úri murit* azokkal a mára teljesen elfeledett regényekkel összevetve vizsgáltam meg, amelyekkel a hagyatékban fennmaradt lapkivágatok közt megtalált kiadói prospektus együtt ajánlotta az olvasók figyelmébe, *Könyvek, amelyek mindenkire szólnak* szlogenel. (Lakatos László: *A jövő házassága*; Pakots József: *Az ember, aki útvesztőbe jutott*; Drasche-Lázár Alfréd: 2222; Ifj. Hegedüs Sándor: *Sir Douglas könyve*) Az összevetés fontos szempontokat adott: ilyen volt a kettős Monarchiát regénnyé író Móricz múltba fordulása (ebből a szempontból az *Úri muri* a keletkezés idejét tekintve igen közeli, Sárszegen, a 19. század végén játszódó Kosztolányi-regények regényidejével is összemérhető), hiszen a

többi, a prospektusban hirdetett regény a „modern világ” aktuális problémáit állítja a középpontba, sőt, a jövőt vizionálja. De fontos közös szempontként artikulálódott a testiség irodalomba emelése is, annak eltérő módozataival.

A kontextuális elemzés azonban nemcsak effajta egyidejűségben bizonyult termékenynek. Több mű esetében azt tártam fel, miként olvasott és írt újra Móricz 19. századi szerzőket (aki Tolnai Lajos kánonba emelésére, vagy Kemény Zsigmond akkori magyar nyelvre való lefordítására is tett egy-egy kudarcba fulladt kísérletet): a *Pillangó* című regényébe Petőfi *János vitéze* és Vörösmarty *Szép Ilonkája* egyaránt beleíródott folytatódó tradícióként. De termékeny szempontokat kínált a *szigetképzet* értelmezésével az *Úri muri* és *Az aranyember* összevetése csakúgy, mint Móricznak a Petőfi-szerephez való, életútja során újabb árnyalatokkal gazdagodó viszonya. Flaubert *Bovaryné-jának* értő olvasójaként mutatkozott meg Móricz 1908 és 1914 közti, első regényírói korszakának elemzése kapcsán. Mind irodalomtörténeti szempontból, mind az egyes regények központi alakjainak (Nero császárnak, illetve Báthory Gábornak) az értelmezése felől új eredményeket hozott a Péczely-díj (és a döntés sajtóbeli fogadtatása) miatt is egymás mellé (illetve egymással szembe) állított, azonos évben megjelent *Tündéerkert*, illetve *Nero, a véres költő* közös kontextusban olvasása.

Minden írói életművet vizsgáló értekezés esetében megoldásra várnak alapvető szerkezeti kérdések, leginkább az, hogy a kronologikus rend vagy a problémák mentén szerveződjék-e meg az adott koncepció: speciális kérdéseket vet fel ugyanakkor az, ha az életrajz időrendiségével, az egyes műveknek és akár sokkal korábbi élettényeknek az összefüggésével, illetve a művek hatástörténetével egyszerre kell számot vetnünk. Hiába beszélhetünk Móricznál élet és irodalom szoros egységéről: egy-egy életbeli tapasztalat esetleg évekkel, évtizedekkel később hozott létre (vagy hozott létre *újra*) műveket. Márcsak ezért sem kívántam azt a szerkezetet követni, amelyet a Móricz kapcsán ma is gyakran idézett Móricz Virág-könyvek alakítottak ki. Móricz legidősebb lánya, egyben az apai hagyaték elsőszámú gondozója alapvetően az időrendiséget követő naplók mentén építette fel saját munkáit – a *Tíz év I-II.*-ben még a fejezetcímek is pusztán az évszámok lettek. De Móricz Virág másik, Móricz Zsigmond kapcsán gyakran idézett munkája, az *Apám regénye* sem volt képes az időrendi egymásutániságtól elszakadni, hiába jelölt ki kérdésköröket. A naplófeljegyzések sorrendiségének követése ráadásul azzal a veszéllyel is jár, hogy túlzottan azonosulunk az író önképével, önmagáról kialakított, saját álláspontjával. Ezzel számot vetve

döntöttem az egyszerre előrehaladó és körkörös, visszatérésekkel tarkított, belső összefüggésekkel behálózott szerkezet mellett. Hogy példákkal világítsam ezt meg: igyekeztem megtalálni, tegyük fel, azt a pontot az életműben, ahol a színház és a színdarabírás különösen eleven kérdéssé vált az író számára, de aztán Móricz és a színház viszonyának tárgyalásakor az ennél az időszaknál korábbi és későbbi történésekkel is számoltam. Vagy: az 1929 és 1933 közti időszakból, amikor Móriczot különösen foglalkoztatta a kultúra és a barbárság viszonya, úgy, hogy eközben „hazaárulása” miatt támadták és a Nyugat folyóirat szerkesztője is volt, három különálló, bár szorosan összefüggő mikrotörténetet raktam össze.

A kutatás során az életmű 1920-tól 1942-ig tartó, vagyis a trianoni határrendezést követően megváltozott térségi kontextusba helyeződött szakasza különös hangsúlyt kapott. Móricz az 1920-at követő időszakban, különösen a húszas évek végétől élénken érdeklődött a határon túlra került magyarság sorsa iránt: ennek *Erdély* című regénye mellett bizonyítékai Erdélyben, „Szlovenszkóban” és „Ruszinszkóban” tett felolvasóköriútjai a húszas évek végén, a tiszteletére 1929-ben, a szülőfalujában, Tiszacsécsén rendezett ünnepség, illetve a Prágai Magyar Hírlapnál folytatott rendszeres újságírói tevékenysége. Integratív szerepet töltött be ezekkel az általa Julianus barát-túráknak elnevezett utakkal a magyarság egésze számára, kiteve magát a hazai sajtó egy részében erőteljes támadásoknak is, miközben a határon túli fiatalság számára példaképként képződött meg. A Móricz-életútjának ez a vonatkozása, éppen a kérdés tabuként kezelése miatt, az eddigi kutatásokban szinte teljesen feltáratlan maradt, mostanra viszont arra is lehetőség nyílt, hogy vizsgálatát a Kosztolányit, Karinthyt, illetve a hazai értelmiségnek a Trianon utáni helyzetre adott válaszait érintő legújabb kutatásokkal is összekapcsoljuk.

Móricz életútjának értelmezésekor tekintetbe kellett vennem a korabeli sajtót mint kulturális kontextust, hiszen a nyilvánossághoz való összetett viszony az író pályájának alakulását is erősen befolyásolta. Az 1920-as évektől, amikor Móricz színházi szerző, majd filmforgatókönyv-író kívánt lenni, elengedhetetlen volt az írónak a médiumokhoz és a populáris regiszterhez való viszonyát külön is megvizsgálni. (Gondolok itt az amerikai piacot megcélzó kísérleteire, a betyárregények „keleti westernként” való szituálására, stb.) Szintén kevésbé artikulált szempontként jelent meg az eddigi Móricz-kutatásban az írónak saját identitásához való, folyton újraíródó, problematikus viszonya, amelyet kizárólag a korszak más íróinak identitásválságával összefüggésben lehetett megközelíteni.

Móriczról és a színházról szólva alig támaszkodhattam irodalomtörténeti előzményekre. Bár a színdarabíró Móricz ritkán vált elemzések tárgyává (még a róla szóló monográfiákban is elenyésző mértékben került elő az életműnek és az életútnak ez a szegmense), két vélekedés mégis beépült a Móricz-értésbe: egyrészt az, hogy színházi működése regényírói ténykedéséhez nem mérhető, tehát érdektelen volt, másrészt az, hogy mindennek okát abban kell keresnünk, hogy „igazi” regényíróként képtelen volt igazodni a színpad elvárásaihoz, színházidegen, regényírói gondolkodása miatt. Ezzel a két vélekedéssel szemben a színházi szerző Móriczot az utóbbi időszakban legalaposabban (és így is csak egy folyóiratban megjelent tanulmány terjedelmében) megvizsgáló Erdődy Edittel (lásd Alföld, 2005/9, 87-93.) egyetértve arra jutottam, hogy Móricz minden erejével alkalmazkodni akart a színpadhoz. Ezért kívánt szórakoztató, zenés, *happy enddel* záruló darabokat írni, ezért tette félre a mély, súlyos témákat boncolgató terveit (például a Dózsa Györgyről tervezett darabját), ezért gondolkodott színészekben és színházakban, vagyis hozott létre a jelennek szóló színházi műveket. Drámai életműve éppen ezért csak a színháztudomány szempontrendszerének segítségével mutatkozott megközelíthetőnek. Ezt azért is tartottam lényegesnek, mert a magyar színháztudomány az utóbbi évtizedekben lezajlott örvendetes önállósulása mintha azt is magával hozta volna, hogy az irodalomtörténet kitérte a drámákat a maga illetékességi területéről – így a regényeket író és színházaknak dolgozó (sőt, saját regényeit színpadra alkalmazó) írókat, kényszerűen, sokszor félbevágja a két tudományterület elkülönülése.

Móricz életútjának egyik, a „népi író”-képzet miatt sokat emlegetett fejezetét, az 1903 nyara és 1907 tavasza közt megvalósult szatmári népdal- és népmesegyűjtő útjait kutatva kiadatlan, mind az irodalomtudomány, mind a folklorisztika számára jelentős tanulságokkal járó kéziratot anyagra találtam rá. Az 1991-ben a Magyar Népköltési Gyűjteményben megjelent két kötetet máig nem követte a tervezett harmadik, amely a Móricz gyűjtötte meséket adta volna közre – a gyűjtés anyagát a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában (másolatban pedig a Néprajzi Múzeumban) őrzik. Ugyancsak a PIM-ben, a Móricz-könyvtár részeként találunk meg számos mesekötetet, amelyekben autográf, a mesetípusok iránti érdeklődést igazoló bejegyzések találhatóak: a Magyar Népköltési Gyűjtemény Vargha Gyula által szerkesztett új folyamának 1907-ben megjelent IX. kötetében, amely Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből származó, Berze Nagy János gyűjtötte népmeséket tartalmaz, Móricz meseszerkezeteket vázolt fel, mesemotívumokat határozott meg a lapok szélén, ceruzával

jegyzetelve. Több esetben jelezte azokat a részeket, amelyek nem viszik előre a cselekményt (a proppi fogalmat használva úgy is mondhatnánk, nem feleltethetők meg semmilyen *funkciónak*, és a szerkezet megsértése nélkül akár elhagyhatóak is lennének) – itt a „Cifra!” szót írta a szöveg mellé. Vannak olyan jegyzetek is, ahol egy-egy mesetípust állapított meg (*alvilági mese, szolgáló mese, Férfi Hamupipőke, Buvós mese*), szerepkört határozott meg (*segítő állatok*), vagy azt jelezte, hogy egy mesén belül voltaképpen új mese kezdődött el. A mesemondók iránti érdeklődés tehát a mesegyűjtő Móricznál és a Berze Nagy gyűjtését olvasó Móricznál egyaránt megvolt – a mesemondói képesség, az adatközlő szerkesztési, nyelvi tehetsége minden társadalmi, emberi vonatkozástól függetlenül is foglalkoztatta. A mesék gyűjtésének és olvasásának tapasztalata nemcsak az általa írt műmesékben mutatható ki, de az életmű minden szakaszában tettenérhető, akár a húszas évekbeli *Pillangóban*, akár a betyárregényekben, akár *A boldog emberben*.

A mostanra másfél évtizedes múltra visszatekintő kultúratudományi irányzat, az új gazdasági kritika már az irányzat nevesítése nélkül is fontos publikációkat eredményezett Magyarországon is a 2000-es években, elsősorban 19. századi írók és intézmények kapcsán (Szalisznyó Lilla Kazinczy és Kisfaludy Sándor, Szilágyi Márton Petőfi és Csokonai, T. Szabó Levente pedig a Magyar Írói Segélyegylet kapcsán tárgyalt ehhez az irányzathoz is kapcsolható kérdéseket), a Helikon folyóirat 2011/4-es, Hites Sándor szerkesztette tematikus száma pedig az elméleti alapokat is megmutatta, számos, sajátosan a magyarországi viszonyokat érintő kiegészítéssel együtt. Az új gazdasági kritika és az irodalmi intézményrendszer belső összefüggéseinek vizsgálata egymástól elválaszthatatlan: nem véletlen, hogy az eddigiekben a XVIII-XIX. század kutatói jártak élen abban, hogy az irodalmat ebből a leginkább társadalomtörténetinek nevezhető szempontból közelítsék meg. Valamennyien azt az időszakot vizsgálták, amelyre az irodalom professzionalizálódása (vagy, ahogy T. Szabó Levente írja, *hivatásosodása*) tehető. Az irányzat szempontrendszerét nagyon fontos lenne a XX. századra is kiterjeszteni: erre tettem kísérletet Móricznak a Kelet Népe-nél eltöltött szerkesztői időszakát vizsgálva. Könnyű belátni, hogy ha az az erősen átmeneti időszak, amelynek pénzügyi és gazdasági viszonyairól (is) csak szórványos adataink vannak, ilyen sok eredményt hozott a kutatás számára, akkor a XX. század első évtizedeinek e szempontból történő vizsgálata (ahonnan pedig már kiadói szerződésekkel, kiterjedt levelezéssel és rengeteg járulékos adattal rendelkezünk), még pontosabb megfigyelésekhez, tanulságokhoz vezethet.

Összességében a Móricz-életút újragondolása a Nyugat folyóirathoz kapcsolódó szerzőkből megképződő, és a korszak egyéb törekvéseitől izolálva nem vizsgálható írócsoport (mint „irodalmi hálózat”) újraértéséhez is hozzájárult. Tarthatatlannak bizonyult az az irodalomtörténeti szembeállítás-kísérlet, amely a Nyugatot „haladó” és „esztétizáló” szerzők mentén tagolta. De le kellett számolni azzal a megosztottsággal is, hogy elkülönítve lássuk a *Nyugatban* és az *Életben* egyszerre publikáló, vagy akár a regényíró és színházaknak dolgozó Móriczot. A Móricz-életút kutatása számos olyan alapvető felfedezéshez vezetett el, amely már a korszak más szerzőinek vizsgálatát is érinti: a pályakezdés kérdését az értekezés lezárása óta tágabb kontextusban, Kosztolányi Dezső indulására kitérve is megvizsgáltam, történeti, elméleti, textológiai szempontokat egyaránt érvényesítve a kutatás során. A több szerkesztőségben (Nyugat, Kelet Népe) központi helyzetet elfoglaló, a korszak irodalmi konfliktusaiban is szerepet vállaló Móricz életútjának újragondolásán keresztül számos, egyszerre irodalmi- és társadalomtörténeti kérdés felvethető a korszak egészének vonatkozásában. Például az, általában miként hatott az egzisztenciális kényszer a korszak íróinál a téma- és műfajválasztásra, milyen szerepet játszottak a szeméremértési perek egyes írói pályák (Móricz, Tersánszky, Radnóti) alakulásában, hogyan viszonyult a Nyugat első generációjaként emlegetett írócsoport az őket követő írónemzedékekhez.

Móricz halála már a kortársak által szimbolikusnak látott pillanatban következett be – még ha Babitsnak a Nyugat megszűnését is elhozó halálát szokás is jelképes korszakzárlatként emlegetni, legalább ennyire Móricz halála jelentette egy korszak, és ezzel együtt egy sokszor változó, alapjaiban mégis évtizedekig állandó intézményrendszer (értve ezalatt például a lap- és kiadói struktúrát) végét. Móricz halálakor az az irodalmi intézményrendszer (a nem hivatalos irodalmi hálózatot is értve ezalatt), amelyiknek ő az írói pályája kezdete óta része volt, csak nyomokban volt meg. A Nyugat folyóirat nem létezett, ahogy a Móricz írásainak, folytatásokban közölt regényeinek, a vele készült interjúknak folyamatosan helyet adó Pesti Napló és Színházi Élet sem. A móriczi pálya tehát a Nyugat indulása körül kezdődött meg, és a lap megszűnését követően nem sokkal zárult le: ezért is bizonyult Móricz életútja és az életműve különösen tanulságosnak egy egész korszak irodalomtörténeti megközelítését mint célt is szem előtt tartva. Az író utolsó éveit (inkább hónapjait) vizsgálva a generációváltást, az intézményrendszer eltűnésének következményeit is tanulmányozni lehetett az írói döntések, helyzetek és reflexiók vizsgálatán keresztül.

A Móricz-kutatás előtt a jövőben még számos feladat áll, ezek közül kiemelkedik a kéziratos hagyaték feldolgozása és értelmezése, és az írói pálya, egyes művek összevetése más korabeli fejleményekkel. Az értekezés lezárása után írtam meg egy tanulmányt „*mintha ő is zsidó volna*” (*Idegenség, kiközösítés XX. századi magyar iskolaregényekben*) címmel – a kérdéskört kutatva még egyértelműbbé vált számomra, hogy a XX. század alapvető traumatikus tapasztalata kapcsán is megkerülhetetlen a móriczi életmű.

III. A kutatás témaköréből készült publikációk

Önálló kötet

A továbbélő Móricz, Pozsony, Kalligram, 2008 [2009] 354 oldal

Tanulmányok

„... mingyárt az egész életüket” (*A paraszti élet regénnyé alakítása Móricz A boldog ember című regényében*) = „de mi a népiesség”, Kölcsey füzetek XVI., szerk. SALLAI Éva, Bp., 2005, 107-121.

A magyar Lolita? – Móricz Csibéje, Ex Symposion, 2005/51, Nabokov-szám, 43-48.

„... mingyárt az egész életüket” (*A paraszti élet regénnyé alakítása Móricz A boldog ember című regényében*), Irodalomtörténet, 2005/2, 130-138.

„furcsán alakul át az írásban az élet” (*Egy önéletrajzi regénytrilógia terve és megvalósulása: Légy jó mindhalálig, Kamaszok, Forr a bor*) Alföld, 2005/9, 53-64.

A falu és a robbanás (GreCsó Krisztián Isten hozott című regénye mint az Életem regénye újraolvasása), Jelenkor, 2006. január, 76-83.

A legszemérmesebb, ha volna legszemérmesebb? (Móricz Zsigmond és a káromkodás) EX Symposion, 2006/55, Káromkodás-szám, 57-63.

Nem ugyanannyi (Tar Sándor és Móricz Zsigmond), EX Symposion, 2006/57, Tar-szám, 81-92.

A falu és a robbanás (GreCsó Krisztián Isten hozott című regénye mint az Életem regénye újraolvasása) = A regény és a trópusok, Diszkurzívák, szerk. Kovács Árpád, Budapest, Argumentum, 2007, 267-276.

Mélységek és nyomjelek (Nádas Péter és Móricz Zsigmond), Alföld, 2007/12, 56-74.

Pillangók, nimfák, maszkák (Móricz Zsigmond: Pillangó), Irodalomtörténet, 2007/4, 519-535.

Nyilas Misi a tornaórán (Móricz Zsigmond és a sport), Alföld, 2008/10, 132-138.

Veres Laci regénye (Móricz Zsigmond: Az Isten háta mögött), EX Symposion, 2008/66, Regény a regényben, 34-40.

„Hej, régi jó világ” (Joó György és Szabó Lukács boldogsága) = Élet/út/írások. Szilágyi Miklós tiszteletére, szerk. BALI János, TURAI Tünde, MTA Néprajzi Kutatóintézet-ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 2009, 281-286.

Tervek és kudarcok: egy félbehagyott regény a Nyugatban (Móricz Zsigmond: Kamaszok) = Hagyomány és kánon. A Nyugat első száz éve, szerk. CZETTER Ibolya, JUHÁSZ Andrea, KOVÁCS Ágnes, Szombathely, Savaria University Press, 2009, 77-83.

A szikár és a kövér (Petőfi és Móricz) = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára, szerk. AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, VADERNA Gábor, munkatárs TESLÁR Ákos, Budapest, rec.iti, 2009, 433-439. (www.rec.iti.mta.hu)

„karácsonyi ajándék vótam én, mint Krisztus urunk” (Krisztusi allúziók Móricz Zsigmond műveiben), Studia Caroliensia, 2009/4, 121-127.

„Bolond dolog az író élete, / félig éli és félig üzlete.” (Egy készülő Móricz-monográfia elé), Kalligram, 2010 július-augusztus, 117-129.

Veres Laci regénye francia és orosz párhuzamokkal (Móricz Zsigmond: Az Isten háta mögött) = Regények, médiumok, kultúrák, szerk. KOVÁCS Árpád, Budapest, Argumentum, 2010, 432-443.

A kor ketrecében (Móricz Zsigmond: A rab oroszlán), Irodalomtörténet, 2010/3, 332-354.

Döntések és kényszerek Móricz pályáján (A kéziratos hagyaték néhány tanulsága), Literatura, 2010/4, 316-323.

Móricz mint mesemondó (Móricz Zsigmond szatmári mesegyűjtése) = A népköltészet terített asztalánál. Benedek Elek emlékülés 2009. december 4-5., szerk. BENEDEK Katalin, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2011, 186-196.

Продажа сада и усадьбы („Вишневый сад” Чехова и „До светлого рассвета” Жигмонда Морица) = Образ мира, в слове явленный...» Сборник в честь 70-летия профессора Ежи Фарино, red: Roman Bobryk, Justyna Urban, Roman Mnich, Siedlce, 2011, 519-526.

Lopahin és Lichtenstein (Csehov Cseresznyés kertje és Móricz Zsigmond Kivilágos kivirradtig című regénye) = Közelítések-Közvetítések. Anton Pavlovics Csehov, szerkesztette REGÉCZI Ildikó, Debrecen, Didakt, 2011, 123-131.

„öreg nők, rokkant férfiak... Mindenki öreg” (Móricz búcsúja Krúdytól és Csinszkatól), Kalligram, 2011 július-augusztus, 116-122.

„Ide nézzetek, szaktársak” (Kosztolányi mint Móricz-olvasó), Literatura, 2011/3, 238-245.

A magyar küszködés városa (Móricz Zsigmond Budapestje), EX Symposion, 2011. 75. szám, 38-42.

Szemérmertlenül? (Móricz Zsigmond szeméremsértési pere), A Vörös Postakocsi, 2011. ősz, 22-31.

Ki adja a pénzt? Móricz A Kelet Népe szerkesztőjeként, Helikon, 2011/4, 615-633.

Egy idegen bolha a többi közt (Móricz Zsigmond: Kivilágos kivirradtig), Anyanyelvi Kultúrákötetés, 2012, 1. évfolyam 1. szám, <http://journal.ke.hu/akk/index.php/akk>

Az emberi test börtönében (Móricz Zsigmond: A rab oroszlán) = Regényművészet és íráskultúra, Tanulmányok, A negyedik veszprémi regénykollokvium, szerk. KOVÁCS Árpád és SZITÁR Katalin, Budapest, Argumentum, 2012, 170-177.

„Móricz Zsigmondnak novella-agya volt” (Hét krajcár, Szegény emberek, Barbárok), Irodalmi Szemle, 2012. február, 81-91.

„Móricz Zsigmondnak novella-agya volt” = Szerző-szöveg-olvasat. Irodalmi szövegek elemzése és tanítása, összeállította BÁRCZI Zsófia, Madách-Posonium, Pozsony, 2012, 147-162.

Mindenki rokon = Egy közép-európai értelmiségi napjainkban. Tverdota György 65. születésnapjára, szerk. ANGYALOSI Gergely, E. CSORBA Csilla, GINTLI Tibor, VERES András, Budapest, ELTE, 2012, 239-248.

Méltó Móricz-kultusz? www.arkadia.pte.hu, 2012, 7. szám, Az irodalmi kultusztól, szerkesztette MILBACHER Róbert

Nem politikus, néző: Móricz Zsigmond szerepvállalásáról a Tanácsköztársaságban, EX Symposium, 2012. 78. szám

Egy meg nem írt regény Rákóczi fejedelemről: Móricz Zsigmond és a kurucok = Kuruc(kodó) irodalom: tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról, szerkesztette Merces István, Modus Hodiernus 6., Nyíregyháza, 2013, 273-282.

Egy kiadói reklámfüzet nyomában, Kalligram, 2013. április, 69-76.

Esszék

Most már majdnem (Móricz Zsigmond mint színpadi szerző), Színház, 2010. április, 2-5.

Az ismeretlen Móricz Zsigmond, Élet és tudomány, 2010. május 14., 618-620.

Móricz Zsigmond és a nyilvánosság, Élet és Irodalom, 2010. augusztus 19., 13.

„Elveszi a cafatot” Móricz Zsigmond és a színésznők, Színház, 2013. március, 24-28.

Recenziók

„Hángérien bjudi” (Az újraolvasott Móricz), Élet és Irodalom, 2005. október 28., 24.

Cséve Anna: Az írás gyepelője. Móricz Zsigmond szövegalkító gyakorlata. Kritika, 2006/3, 33-34.

Fáklya vagy zsebnotez (Fáklya volt kezemben. In memoriam Móricz Zsigmond), Élet és irodalom, 2007. augusztus 24., 26.

Balassa Péter: Magatartások találkozója (Babits, Kosztolányi, Móricz), Irodalomtörténet, 2007/2, 274-278.

Csibe és apuka (Hamar Péter: Móricz Zsigmond utolsó szerelme), Bárka, 2007/6, 78-82.

Hamar Péter: Ködösítés nélkül, Irodalomtörténet, 2009/3, 364-367.

Baranyai Norbert: „...valóságból táplálkozik, s mégis költészet” Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségei, Irodalomtörténet, 2011/2, 254-258.